

Gauta 2008 02 26
Pabaiga. Pradžia „Logos“ Nr. 54.

GINTAUTAS VYŠNIAUSKAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

AKVINIEČIO IR AVICEBRONO DISPUTO DĖL PAPRASTŲJŲ SUBSTANCIJŲ SANDAROS TEO-FILOSOFINIS PAMATAS

Aquinas – Avicebron Controversy Concerning the Structure
of Simple Substances and Its Theo-Philosophical Foundations

SUMMARY

The article discusses Thomas Aquinas's polemics with Jewish-Arab thinker Solomon ibn Gabirol (lat. Avicebron). Aquinas focuses his critique on the hylomorphic structure of the simple substances postulated by Avicebron. But the analyses and comparison of the texts of both the thinkers lead us to the more fundamental philosophical problem of relation between simplicity and complexity, unity and diversity, one and many or, to be more precise, to the question, how it could be possible to derive diversity from the absolute unity?

It seems that Aquinas derives diversity directly from the First Principle but corrupts its simplicity introducing into it Aristotelian causes. Avicebron preserves the unicity of the First Creator by deriving the diversity of the world from two secondary principles: the universal matter and universal form. However, in both cases we observe the solution of the problem by means of creating similar problem in another place: Aquinas has to speak of the absolutely simple triune First Being; Avicebron – of the simple composed substances.

We conclude that these oxymoronic concepts of the medieval thinkers could be treated either as manifestation of ultimate logical incompatibility of Platonism and Aristotelianism with theism or as the metes of rational human knowledge beyond which the realm of mysticism and pure faith starts.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama Tomo Akviniečio polemika su žydų ir arabų filosofu Solomonu ibn Gabiroliu (lot. Avicebronu). Savo kritinį patosą Akvinietis nukreipia prieš Avicebrono postuluojamą hilomorfine

RAKTAŽODŽIAI: teizmas, vienovė, įvairovė, kūrimas, paprasta substancija, materija, forma, Akvinietis, Avicebronas.
KEY WORDS: theism, unicity, diversity, creation, simple substance, matter, form, Aquinas, Avicebron.

paprastųjų substancijų sandarą. Tačiau abiejų mąstytojų tekstų analizė ir palyginimas atskleidžia, kad sandaros problema tėra pamatinės filosofinės problemos – vienovės ir įvairovės santykio, tiksliau, įvairovės kildinimo (dedukcijos) iš absoliučios vienovės problemos – išraiška.

Akvinetis įvairovę kildina tiesiogiai iš Pirmojo Prado, bet pažeidžia jo absoliutų paprastumą ir vienovę. Avicebronas išsaugo Pirmojo Kūrėjo vienovę, įvairovę kildindamas iš dviejų pagalbinių pradų – universaliosios materijos ir formos. Tačiau abu problemos sprendimo būdai – tai jos perkėlimo į kitą vietą būdai: Akviniečiui tenka kalbėti apie absoliučiai paprastą trigubą Pirmąjį Pradą, o Avicebronui – apie paprastas sudėtines substancijas.

Darome išvadą, kad šios oksimoroniškos viduramžių mąstytojų sąvokos gali būti interpretuojamos arba kaip Platono ir Aristotelio teorijų principinio nesuderinamumo su judėjiškos kilmės teistinių religijų pasaulėvaizdžiu, arba kaip racionalaus pažinimo ribų ženklai, rodantys, kad už jų prasideda mistikos ir grynojo tikėjimo teritorija.

Tiesioginę Vienio ir pirmosios materijos sąsają būtų galima mėginti išardyti tarus, kad ją emanuoja ne Vienis, o angelai. Tokia galimybe naudojasi Avicebronas. Jis įrodinėja, kad *kūnas*, kurių jis dažniausiai vadina substancija – kategorijų pagrindu, – nėra Pirmojo kūrėjo kūriny. Nagrinėjamo traktato pradžioje mokytojas samprotauja šitaip:

Jeigu tarp Pirmojo kūrėjo ir substancijos – kategorijų pagrindo – nėra tarpininko, tai būtina, kad Pirmasis kūrėjas pats būtų tos substancijos kūrėjas. Tačiau jeigu Pirmasis kūrėjas pats sukūrė šią substanciją, tai ji visuomet turėjo būti su dievu. Bet ši substancija ne visuomet buvo su dievu. Vadinasi, ji nebuvo sukurta paties Pirmojo kūrėjo. Todėl Pirmasis kūrėjas nėra šios substancijos kūrėjas. O kadangi Pirmasis kūrėjas pats jos nesukūrė, tarp jų būtinai turėjo būti tarpininkas¹⁴.

Vadinasi, Avicebrono konstruojamame visatos modelyje veikia ne vienas, o daug kūrėjų. Bet Akviniečiui toks požiūris nepriimtinas. Kūrybą jis griežtai apibrėžia kaip darymą iš nieko, o darymą iš ko nors jau esančio atsisako vadinti kūryba. Jo propaguojamame visatos modelyje visos kūrybinės galios sutelktos

Vienyje-Trejbėje. Jis griežtai pasisako prieš bet kokią bandymą kūrybinę galią priskirti tarpininkams. *Teologijos sumoje* Akvinietis rašo:

Kai kurie manė, kad nors kūrimas yra tiesioginis visuotinės priežasties veikimas, tačiau kuri nors iš žemesniųjų priežasčių gali kurti tiek, kiek ji veikia pirmosios priežasties galia. Taip Avicena teigė, kad pirmoji Dievo sukurta atskirtoji substancija, sukūrė kitą atskirtąją substanciją ir pasaulio substanciją bei pastarosios sielą; ir kad toliau pasaulio substancija sukūrė žemesniųjų kūnų materiją. Taip pat ir Mokytojas [Petras Lombardas] *Sentencijų* ketvirtosios knygos penktajame skyriuje rašo, jog Dievas gali kūriniui suteikti kūrimo galią, kad jis kurtų kaip pagalbininkas, o ne savo valia. Bet taip negali būti, nes antroji įrankinė priežastis aukštesniosios priežasties veikime dalyvauja nebent tik tiek, kiek jos ypatybės panaudojamos tvarkant [medžiagą], kad būtų gautas svarbiausiojo veiksnio siekiamas padarinys. Juk jeigu savo ypatybėmis ji ten nieko nedarytų, tai būtų tuščiai įtraukta į veiklą ir nebūtų atitinkamą veiklą atitinkantis įrankis. Todėl matome, kad pjūklas, pjaudamas medį (pjauti medį jis gali dėl savo formos), padaro suolo formą, kuri yra svarbiausiojo veiksnio padarinys. O tiesioginis kuriančiojo Dievo padarinys

yra absoliuti esatis, būtent tai, ko reikia visiems kitiems. Todėl siekiant šio padarinio niekas negali veikti kaip tvarkytojas ir instrumentas, nes kūrimas nėra darymas iš ko nors iš anksto esančio, kurį būtų galima tvarkyti įrankinio veiksmo veikimu. Todėl joks kūrinys negali kurti nei savo paties galia, nei kaip įrankis arba pagalbininkas¹⁵.

Avicena ir Avicebronas siūlo tokią įvairovės atsiradimo iš vienovės schemą: vienovė, arba Dievas, emanuoja/kuria paprastąsias substancijas, o pastarosios emanuoja/kuria materialųjį pasaulį. Tiesioginį įvairovės pradą jie iškelia anapus Vienio ir tuo išsaugo nepažeistą absoliučią Vienio vienovę. (Beje, atrodo, kad Avicebronas čia seka pėdomis Isaaco Israelio, 850-932/55, kuris pažeisdamas neoplatonišką principą, kad iš vieno emanuoja tik vienas, teigė, kad iš Vienio emanuoja du: Pirmoji materija ir Pirmoji forma. Mat Avicebronas *Gyvenimo šaltinyje* rašo, kad „prieš kiekvieną junginį kaip dvigubinio rezultata, būtinai turi būti dvejetainis junginiai tol, kol nepasiekama jų visų vienybė“¹⁶.) Tačiau Akvinietis tokiai schemai negali pritarti dėl Švč. Trejybės dogmos, kuri, pažeisdama monizmo principą ir kompromituodama monoteizmą, absoliučiai Pirmojo prado vienovei įdiegia įvairovę: Tėvą, Sūnų, Šv. Dvasią ir net iš dalies materiją. Juk Alberto Didžiojo formulę *Efficiens causa Deus est, formalis idea, Finalis bonitas, materialis hyle*¹⁷ jis interpretuoja taip, kad veikiančioji priežastis yra Tėvas, formalioji – Sūnus, tikslo – Dvasia¹⁸, o „materija emanuoja iš visuotinio esaties prado“¹⁹. Kadangi esatis yra visiems trims vieno Dievo asmenims bendra esmė, tai būtina pripažinti, kad materija emanuo-

ja iš Švč. Trejybės. Vadinasi, Švč. Trejybės iš tiesų buvo ne trys, o keturi pradaai arba asmenys.

Iš šios vidujai suskaldytos Kūrėjo vienovės daug lengviau negu iš absoliutaus Vienio kildinti pasaulio įvairovę. Akvinietis tą ir daro teigdamas, kad Dievas be jokių tarpininkų akimirksniu sukūrė visą pasaulį su visa jo rūšių ir individų įvairove²⁰. Tačiau iš karto susiduria su kitu keblumu – būtinybe atskirti Kūrėjo esmę, arba prigimtį, nuo kūrinio esmės ir taip išvengti panteizmo bei materializmo. Šios problemos sprendimo priemonės Akviniečiui netenka išradinėti. Dešimčia metų anksčiau nei jis gimė, Laterano IV Susirinkimas priėmė *creatio ex nihilo* dogmą, kuria, pasak Liuterio, dar sunkiau patikėti negu Dievo įsikūnijimu²¹. Akvinietis ja pasinaudoja gana keistai. Jis rašo:

Būtina svarstyti... visos esaties emanaciją iš visuotinės priežasties, kuri yra Dievas. Būtent tą emanaciją žymime vardu *kūrimas*. O tai, kas atsiranda iš pavienės emanacijos, nėra pirmiau už [visuotinę] emanaciją... Todėl svarstant visos esaties emanaciją iš pirmojo prado neįmanoma mąstyti jokio pirmiau už tą emanaciją esančio esinio. Juk *niekas* yra tas pats, kas joks esinys. Vadinasi, ... kūrimas, kuris yra visos esaties emanacija, yra iš nesančiojo, kuris yra niekas.²²

Šis bandymas įterpti *nieką* tarp vienovės ir įvairovės, Dievo ir pasaulio glumina. Juk citatoje teigiama, kad Dievas yra esatį emanuojantis niekas. Teiginys dvelkia absurdu, erezija ir mistika. Tiesa, jo skandalingumą galima sumažinti tarus, kad žodis „niekas“ čia vartojamas perkeltine prasme, norint priminti, kad Dievo esmė žmogui visi-

kai nepažini, ar panašiai, nes savaime akivaizdu, kad tikras *niekas* negali nei atskirti, nei susieti, nei, tuo labiau, emanuoti. Tačiau Akvinietis apie tokias išlygas net neužsimena ir atsakydamas į savo paties suformuluotą pastabą, kad „...*niekas* negali būti esančiojo medžiaga ir niekaip negali būti jo priežastis. Todėl kurti nereiškia ką nors daryti iš nieko“²³, jis aiškina, kad pasakyme iš *nieko* prielinksnis iš reiškia *seką*: suprask, pirmiau „buvo“ *niekas*, o vėliau atsirado daiktų įvairovė; ir *neigimą*, kad atsirado iš ko nors anksčiau buvusio²⁴. Pirmoji aiškinimo dalis dviprasmiška, nes nežinia, ar čia turima omeny, kad tas *niekas*, iš kurio emanavo viskas, buvo absoliutus *niekas*, t.y. *niekas* tikraja šio žodžio prasme, ar *niekas* su išlygomis, kuris buvo Dievas. Bet kadangi antroji dalis sako, kad anksčiau *nieko* nebuvo, tai reikėtų priimti prielaidą, kad pirmojoje dalyje kalbama ne apie Dievą, o apie absoliutų *nieką*. Tačiau įdėmus skaitytojas galėtų paprieštarauti, kad „*niekas*“ čia neigia ne Dievo, o tik išankstinį medžiagos, materijos buvimą: juk buvo klausiamą būtent apie medžiagą. Bet tokiu atveju posakis „emanuoja iš *nieko*“ visiškai nereikalingas ne tik kaip pati save neigianti sąvoka, bet ir kaip prieštaraujantis kontekstui.

Iš tiesų Akvinietis jį pašalina, bet padaro ne tiesiai šviesiai, o neaiškiai leisdamas suprasti, kad įvairovė emanuoja ne iš *nieko*, o iš prielinksnio iš. Taip *niekas* „nepastebimai“ pašalinamas ir jo vietą užima prielinksnis, dar kartą patvirtindamas evangelinę tiesą, kad pirmiausia buvo Žodis, iš kurio viskas atsirado. Akvinietis čia mums leidžia su-

prasti, kad tas žodis buvo prielinksnis Iš. Bet jeigu Iš išemanavo/sukūrė materiją, tai ta materija jame iš anksto kaip nors turėjo būti. Gal ji buvo taip, kaip motina yra sūnuje? Taip Akvinietis-filosofas teologų sterilizuotai Trejybei slapta sugražina heteroseksualumą ir vaisingumą²⁵. Tačiau Akvinietis-teologas tai neigia ir piktai bara Dovydą Dinanietį už tai, kad šis neslepia gėdos, jog pirmoji materija yra Dievas.²⁶

Atrodo, kad Akvinietis-teologas prieštarauja Akviniečiui-filosofui: religijos dogmą priešindamas prigimtinio proto tiesai. Tačiau jis neturi kitos išeities, nes toji dogma „kūrybiškumu“ pranoksta patį Dievą, moteriškąjį pradą – materiją „sukurdama“ iš *nieko*, o juk visagalis Dievas moterį sukūrė ne iš *nieko*, bet iš vyro šonkaulio. Bandytas, kūrimo iš *nieko* sąvoką siejant su emanacijos sąvoka, materiją – moteriškąjį pradą, – o kartu su juo ir visą pasaulį kildinti iš *nieko*, tokį supriešinimą daro neišvengiamą. Todėl turime pripažinti, kad Akviniečiui nepavyko rasti išeities iš filosofinės-teologinės, monizmo-monoteizmo aklaivietės. O jeigu taip, tai turime pripažinti ir tai, kad aukščiausiųjų principų lygmenyje jam nepavyko parodyti tikėjimo ir proto dermės. Tuo mes norime pasakyti ne tai, kad tikėjimo ir proto dermė neįmanoma, o tai, kad ji neįmanoma tuo atveju, jeigu proto apraiška laikysime graikišką emanacijos idėją, o tikėjimo – kūrimo iš *nieko* dogmą.

Bet priimkime Akviniečio-teologo siūlomą prielaidą, kad *niekas* yra vienvė ir įvairovė, Dievą ir pasaulį atskirian-ti ir siejanti grandis: atskirian-ti kaip skirtingas esmes ir vienijanti kaip priežastį

ir padarinį, Kūrėją ir kūrinį. Tokiu atveju kyla klausimas, kokią vietą Akviniečio teorijoje užima ir kokią funkciją atlieka paprastosios substancijos? Juk atrodo, kad čia jos nėra taip būtinos, kaip Avicbrono pasaulėvaizdyje, kuriame jos atlieka antrųjų kūrėjų vaidmenį.

Teologijos sumoje paprastųjų substancijų būtinumą Akvinietis kildina iš Dievo gerumo, pasaulio tobulumo ir poreikio mąstymą atskirti nuo vaizduotės ir kūno:

Atsakau, jog būtina pripažinti esant tam tikrus bekūnius kūrinius, nes tai, ko savo kūrinuose Dievas pirmiausia siekia, yra gėris, kuris yra panašume į Dievą. O padarinys būna tobulai panašus į savo priešastį tada, kai jis į priešastį būna panašus tuo, kuo priešastis daro padarinį; kaip karštas daro karštą. Bet jau parodyta, kad Dievas kūrinį daro intelektu ir valia. Todėl visatos tobulumas reikalauja, kad būtų tam tikri intelektiniai kūriniai. Juk mąstymas negali būti nei kūno, nei kokios nors kūniškos galios aktas, nes kiekvienas kūnas yra ribotas tuo, kas yra čia ir dabar. Taigi, kad visata būtų tobulą, būtina pripažinti tam tikrų bekūnių kūrinių buvimą (*S. Th. I, q.50 a.1 in c.*).

Labiausiai ginčytinomis čia atrodo Dievo gerumo ir pasaulio tobulumo prielaidos, nes pasaulio tobulumu Akvinietis grindžia blogio buvimą, kuris savo ruožtu neišvengiamai daro abejotinu tiek Dievo gerumą, tiek jo kūrinio tobulumą. Todėl prielaida, kad mąstymas visiškai nepriklauso nuo kūno, atrodo labiausiai verta dėmesio. Juk kiekvienas žmogus gali daugiau ar mažiau mąstyti ir savo mąstymą vienaip ar kitaip stebėti, bet nei Dievo gerumas, nei pasaulio tobulumas stebėjimui nepasiekiami. Be to, intelekto nesusietumas su kūnu

grindžiamas ne tiek teologiniais argumentais, kiek Aristotelio psichologija: „...tas sugebėjimas, kuriuo siela protauja ir sprendžia, nėra jokia aktualybė, kol jis nemąsto. Todėl būtų neteisinga manyti, kad jis yra susimaišęs su kūnu, nes šiuo atveju jis turėtų įgyti tam tikrą kokybę, pavyzdžiui, šaltumą arba šiltumą arba, panašiai kaip juslė, privalėtų turėti kokį nors organą. Bet iš tikrųjų taip nėra.“²⁷ Kitaip tariant, jeigu intelektas būtų susietas su kuriuo nors kūnu, tai jis negalėtų būti potencialiai bet kuo, t.y. jo pažinimo galimybės būtų ribotos ir savo paties mąstymo jis negalėtų mąstyti.

Šį argumentą kaip stipriausią Akvinietis pateikia traktate *Apie esinį ir esmę* polemizuodamas su Avicbronu:

Nors pirmosios priešasties paprastumą visi pripažįsta, tačiau inteligencijoms ir sielai kai kurie bando priskirti materijos ir formos sandarą. Atrodo, kad tokio požiūrio pradininkas buvo Avicbronas, knygos *Gyvenimo šaltinis* autorius. Bet šį požiūrį neigia bendri filosofų pasisakymai, nes tas substancijas jie vadina nuo materijos atskirtomis ir įrodinėja jas esant be jokios materijos. Iš tų įrodymų stipriausias yra tas, kuris grindžiamas jose esančia supratimo galia. Juk matome, kad aktualiai suprantamos tik nuo materijos ir jos sąlygų atsietos formos, kad jas aktualiai suprantamomis padaro jas į save priėmusi ir su jomis veikianči suprantančiosios substancijos galia. Todėl būtina, kad kiekviena suprantančioji substancija būtų su materija visiškai nesusijusi, kad materijos neturėtų nei kaip savo dalies, nei būtų kaip materijoje atspausdinta forma, kaip tai būdinga materialiosioms formoms²⁸.

Klaidingo požiūrio pradininku Akvinietis čia vadina Avicbroną, bet vėliau – *Teologijos sumoje* ir traktate *Apie atskirtą*

sias substancijas – atskleidžia pačias giliausias filosofines istorines šio požiūrio šaknis. *Sumoje* jis rašo:

Tačiau senovės filosofai, nepažindami mąstymo galios ir nematydami skirtumo tarp jutimo ir supratimo, manė, kad pasaulyje nėra nieko, išskyrus tai, ką galima suvokti jutimu ir vaizduote. O kadangi įsivaizduoti galima tik kūną, manė, kad nėra jokio kito esinio, išskyrus kūną; kaip apie tai rašo Filosofas *Fizikos* ketvirtojoje knygoje. Iš to kilo klaida sasukėjų, teigiančių, kad dvasių nėra. Bet tai, kad intelektas yra aukščiau jutimo, logiškai rodo, kad yra tam tikri bekūniai daiktai (*res incorporeas*), kuriuos tik protu galima suvokti (*S. Th. I, q.50 a.1 in c.*).

Traktate *Apie atskirtąsias substancijas* Akvinietis ne tik išsamiau aptaria pirmųjų filosofų materializmą, bet ir parodo kaip filosofijos raidoje jis buvo paneigtas. Pasak Akviniečio, pirmasis Anaksagoras atrado, kad greta kūniškųjų pradų egzistuoja tam tikras bekūnis pradas. Tačiau tą pradą jis laikė tik suskirstymo, bet ne visuotiniu esaties pradū, ir apie atskirtąsias, arba paprastąsias, substancijas nieko nesakė. Pirmasis apie jas prabilo Platonas, žemiau aukščiausiojo Dievo išsidėsčiusias atskirtąsias substancijas pavadindamas antraisiais dievais²⁹. O jo sekėjai, pasak Akviniečio, „tarp mūsų ir aukščiausiojo Dievo jie įsteigė keturias tvarkas, t.y. anturųjų dievų, atskirtųjų intelektų, dangaus sielų ir gerų bei blogų demonų. Jeigu tai būtų tiesa, tai visas šias vidurines tvarkas mes priskirtume angelams.“³⁰ Tačiau Akvinietis nebūtų Aristotelio sekėjas, jeigu nepridurtų, kad „minėtas požiūris yra neveiksmingas iš pašaknų“ ir kad „Aristotelis pasuko aiškesniu ir tei-

singesniu nuo materijos atskirtų substancijų tyrimo keliu, t.y. judėjimo [tyrimo] keliu.“³¹ Tačiau ir Aristoteliumi Akvinietis turi priekaištų:

Pasak Aristotelio, tarp mūsų ir aukščiausiojo Dievo yra tik dvi intelektinių substancijų tvarkos, t.y. atskirtųjų substancijų, kurios yra dangaus [sferų] judėjimo tikslai, ir sielų [dangaus] sferų, kurios juda dėl noro ir geismo. Šis Aristotelio požiūris atrodo artimesnis tiesai, nes nelabai nutolsta nuo juslėmis pažįstamų dalykų, bet atrodo, kad jis yra mažiau įtikimas negu Platono požiūris³².

Akvinietis Aristoteliumi priekaištuoja todėl, kad pastarasis nematerialių substancijų skaičių riboja kūniškų substancijų skaičiumi ir savo argumentus už pastarųjų egzistavimą grindžia judėjimo amžinumu. Akvinietis mano, jog labiau tikėtina, kad tarp pirmosios nematerialios substancijos – Dievo – ir dangaus kūnų yra aibės nematerialių substancijų, o tezė apie judėjimo amžinumą prieštarauja Apreiškimui, nors neprieštarauja prigimtiniam protui.

Akviniečiui svarbus tiek Platono, tiek Aristotelio autoritetas, todėl jis teigia, kad jie sutaria dėl trijų dalykų: atskirtųjų substancijų buvimo būdo, jų sandaros ir dalyvavimo apvaizdoje. Tačiau du pirmieji „sutarimo“ punktai reikalauja daugybės derinamųjų išlygų. Pavyzdžiui, pasak Akviniečio, Platonas nematerialiųjų substancijų buvimą ir sandarą grindžia *dalyvavimu*. Tačiau Aristotelis *Metafizikoje* rašo, kad „*dalyvavimas* – tai tik naujas vardas: mat pitagorininkai teigia, kad daiktai egzistuoja skaičių pamėgdžiojimu, o Platonas, pakeitęs vardą, sako, kad – dalyvavimu. Bet kas yra tas dalyvavimas arba eidų pamėgdžio-

jimas, jie palieka aiškintis kitiems³³; „...sakyti, kad jos [formos] yra pirma-vaizdžiai ir kad kiti daiktai juose dalyvauja, – tai tuščiažodžiauti arba kalbėti poetinėmis metaforomis“³⁴; „*dalyvavimas*, kaip jau sakėme, nieko nereiškia“³⁵.

Dar didesni keblumai kyla bandant suderinti Aristotelio tik save mąstančio mąstymo – Dievo – sampratą su pasaulio valdymu ir dangaus kūnus visada vienodai judinančias paprastasias substancijas su vykdymu valios to Dievo, kuris apie pasaulį net nemąsto³⁶. Vienintelis dalykas, dėl kurio Platonas ir Aristotelis tikrai sutaria, yra tų substancijų nematerialumas. Todėl, pasak Akviniečio, iš visų vėliau gyvenusių filosofų labiausiai klydo Avicbronas manydamas, kad visos žemiau Dievo esančios substancijos yra sudarytos iš materijos ir formos.

Ši požiūrį Akvinietis vertina kaip tokią didelę ir svarbią klaidą, kad traktate *Apie atskirtąsias substancijas* tam skiria

daugiau vietos, nei Platonui ir Aristoteliui drauge. Pasak Akviniečio, Avicbrono požiūrį būtina atmesti, nes jis prieštarauja metafizikai, logikai ir gamtos filosofijai. Metafizikoje jis iškraipo pirmosios materijos apibrėžimą, neteisingai jai priskirdamas aktualumą ir dalumą; logikoje ardo svarbiausius predikabilius, giminę ir rūšį paversdamas atsitiktinėmis; gamtos filosofijoje tikrąjį atsiradimą ir išnykimą pakeičia materijos formų kaita ir tuo griaua fizikos pamatus.

Apie tai, kaip Avicbrono klaida griaua tikėjimą, Tomas traktate neužsimena. Galbūt šiuo klausimu jis planavo pasisakyti antroje, teologinėje traktato dalyje, kurios nespėjo parašyti. Juk jo negalėjo nejaudinti, tai, kad kai kuriems žymiesiems krikščionių teologams, pavyzdžiui, Bonaventūrai (1221–1274) ta klaida atrodė kaip patraukli tiesa, įgalinanti aiškiai pagrįsti Kūrėjo ir kūrinių skirtingumą³⁷.

5. NIEKUR NEVEDANTIS „JUDĖJIMO KELIAS“

Nagrinėdamas Aristotelio požiūrį į nematerialiąsias substancijas Akvinietis minėjo „judėjimo kelią“³⁸. Avicbronas (nors dauguma tyrinėtojų jį apibūdina kaip neoplatonizmo atstovą), įrodinėdamas paprastųjų substancijų buvimo būtinumą, eina būtent tuo, Aristotelio nutiestu, keliu. *Gyvenimo šaltinio* trečiajame traktate *judėjimas* yra svarbiausias argumentas, kad jos tikrai egzistuoja, nes Pirmasis kūrėjas negali tiesiogiai judinti kūno, to kūno, kurį Avicbronas vadina substancija – kategorijų pagrindu, nes Pirmasis kūrėjas 1) yra virš amžinybės,

o kūnas juda laiko, kuris yra amžinybė, atžvilgiu; 2) yra tobulas, todėl tiesioginis jo veikimo objektas turi būti tobulas, o kūnas, kadangi nuolat juda ribotoje erdvėje, yra netobulus; 3) yra begalinis, todėl negali judinti kūno, kuris yra baigtinis; 4) yra aktyvus, todėl negali judinti kūno, kuris yra visiškai pasyvus; 5) yra beribė erdvė, o kūnas juda tik ribotoje erdvėje. Atrodo, kad visų šių *negalių* apibendrinimui geriausiai tiktų *Teologijos sumos* pradžioje Akviniečio pavartotas teiginys *finiti autem ad infinitum non est proportio* (tarp riboto ir begalinio nėra

santykio)³⁹. Pritaikytas svarstomam atveju jis atrodytų šitaip: Visais požiūriais begalinė substancija – Pirmasis kūrėjas – niekaip negali judinti ar kaip nors kitaip tiesiogiai veikti ribotos, *kūnu* vadinamos substancijos – kategorijų pagrindo.

Išdėstyti argumentai atskiria Pirmąjį kūrėją nuo *kūno*, bet jie nėra grynai judėjimo argumentai, nes šalia judėjimo juose veikia ir ne mažiau svarbų vaidmenį atlieka vaizduotei nepatogi matematinė *begalybės* sąvoka. Tačiau Avicėbronas tais argumentais neapsiriboja ir pateikia paprastą ir aiškų, tik judėjimu grindžiamą argumentą: judina tas, kuris juda; Pirmasis kūrėjas nejudina; vadinasi, nejudina. Juk „neįmanoma, kad substancijos [*kūno*] judintojas ją judintų, nebūdamas judrus pats“⁴⁰. Bet kadangi *kūnas*, pats savaime būdamas nejudrus, nuolatos juda, tai kažkas turi jį judinti. Tas kažkas, pasak Avicėbrono, yra paprastoji substancija. Savaime aišku, kad ji privalo būti judri. Natūraliai kyla klausimas, kas ją judina? Atsakymas – Pirmasis kūrėjas. Bet jis visiškai nejudrus. Todėl kyla antras klausimas, kaip jis judina? Į šį klausimą Avicėbronas nagrinėjamame traktate tiesiai neatsako, tačiau pateikia miglotą užuominą, kad jis judina kaip tikslo priežastis. Jis rašo:

Substancija – kategorijų pagrindas – yra kūnas. Tačiau kiekvienas kūnas pats savaime nejudrus. Vadinasi, substancija – kategorijų pagrindas – pati savaime yra nejudri. *Visa tai, kas yra nejudru, priklauso nuo judėjimo tikslo* (kursyvas mano. – G. V.). Tačiau visa, kas priklauso nuo judėjimo tikslo, yra paskiau už kažką judrų. Vadinasi, substancija – kategorijų pagrindas – yra vėliau už kažką judrų. Bet visa, kas juda, yra substancija. Todėl sub-

stancija – kategorijų pagrindas – yra paskiau už tam tikrą judrą substanciją.⁴¹

Jeigu mūsų spėjimas teisingas ir kursyvu išryškintas sakinytis tikrai yra nuoroda į Aristotelio tikslo priežastį⁴², tai Pirmasis kūrėjas paprastąsias substancijas judina ne tiesiogine, o tik perkeltine prasme: judina kaip geismo ir mąstymo objektas⁴³. Vadinasi, tikrasis judėjimo šaltinis – judėjimo šaltinis kaip veikiantčioji priežastis – yra ne Pirmasis kūrėjas, o paprastosios substancijos. Aristotelio pasaulėvaizdyje taip ir yra: tikrieji pasaulio judintojai yra dangaus kūnų sielos. Panašiai ir Avicėbronas teigia, kad „šios [*kūno*] substancijos judėjimas ateina iš sielos“⁴⁴. Tačiau iš kur judėjimas ateina į sielą? Juk iš tikslo priežasties, konkrečiau kalbant, iš su niekuo nesusijusio, į nieką nepereinančio ir apskritai nejudančio Pirmojo kūrėjo, kuris nėra nei jėga, nei veiksmas, ir vis dėlto vadinamas pirmuoju judintoju,⁴⁵ joks tikras judėjimas negali ateiti.

Avicėbronas sako, kad „siela juda savaime“⁴⁶. Bet tokiu atveju pirmasis tikras judėjimo šaltinis yra siela, arba paprastoji substancija, ir remiantis gamtoje stebimu judėjimu galima įrodinėti tik paprastųjų substancijų, bet ne Pirmojo kūrėjo buvimą. Kūrėjo ir kūniškosios kūrinijos įterpdamas sukurtuosius kūrėjus, arba paprastąsias substancijas, Avicėbronas Dievą nuo pasaulio atskiria taip smarkiai, kad Akviniečio propaguojamas pirmasis Dievo buvimo įrodymas šiame kontekste netenka galios. Aristotelio nejudančio judintojo ir teistinių religijų Kūrėjo nesuderinamumas tampa akivaizdus. Tarp absoliučios rimties ir judėjimo, tarp absoliučios vienovės ir

įvairovės, tarp absoliutaus paprastumo ir sudėtingumo nėra santykio. Bet norint įvairovę kildinti iš vienovės, pasaulį iš Dievo (Aristotelis to nedaro), tą santykį būtina prasimanyti. Todėl Avicebronas ir Akviniėtis, kiekvienas savaip, įsivaizduoja nematerialiąsias substancijas, tačiau jų pastangos, ir ypač jų „dialogas“ rodo sąvokų – „nejudantis judintojas“ ir „veikiančioji priežastis“, „kūrimas iš nieko“ ir „emanacija“, „absoliuti vieno-

vė“ ir „įvairovė“ – nesuderinamumą ir tuo pačiu atskleidžia principinį senovės graikų filosofijos nesuderinamumą su judėjiškos kilmės teistinėmis religijomis. O jeigu taip, tai tiek Avicebrono, tiek Akviniečio spekuliatyvinis projektas – suderinti tikėjimą ir protą – iš anksto pasmerktas nesėkmei, nes pačių aukščiausių (arba fundamentaliausių) principų lygmenyje loginis prieštaravimas – neišvengiamas.

EPILOGAS

Išnagrinėję krikščionišką ir žydišką įvairovės kildinimo iš vienovės ir judėjimo iš nejudančio judintojo variantus, turime pripažinti, abiejų vidinį prieštaravimą, glūdintį svarbiausiose šių mąstytojų sąvokose: Akviniečio absoliučiai paprastame-trigubame Pirmajame Esinyje ir Avicebrono paprastoje-sudėtinėje substancijoje. Oksimoroniška abiejų sąvokų struktūra akivaizdžiai rodo, kad jose pažeidžiamas fundamentalus būties ir mąstymo dėsnis – neprieštaramo dėsnis. Nepaisyti šio dėsnio, kurio, pasak Akviniečio, net visagalis Dievas negali nepaisyti, abu mąstytojus verčia noras teistinio pasaulėvaizdžio fone išspręsti filosofinę vienovės ir įvairovės santykio problemą.

Ką tai rodo? Ar tai, kad Platono ir Aristotelio filosofijos principai iš principo nesuderinami su judėjiškos kilmės teizmu? O gal tai, kad tokios abstrakčios problematikos lygmenyje pasiektos racionalaus pažinimo ribos, už kurių prasideda mistikos ir grynojo tikėjimo sritis? O gal pažinimas apskritai negali išsiversti be vidujai prieštaringų sąvokų?

Pavyzdžiui, „taškas yra tai, kas neturi dalies“, „linija yra pločio neturintis ilgis“, „singularumas yra taškas, kurio aplinkoje erdvėlaikis yra begalinio kreivumo“. Pirmieji du apibrėžimai priklauso Euklido geometrijos pradžiai; trečiasis – šiuolaikiniai fizikai. Kadangi tas, kuris neturi jokios dalies, ir ilgis neturintis pločio negali realiai egzistuoti, tai teiginiai „taškas yra“, „linija yra“ patys save neigia. Tiesa, prieštaravimą galima „nuimti“ tarus, kad minėti esiniai egzistuoja tik kaip grynos abstrakcijos, bet ar gi būtų teisingą trečiojo apibrėžimo tašką ir jį supantį erdvėlaikį laikyti gryna abstrakcija? Bet jeigu singularumas nėra gryna abstrakcija, jei šis fizikos terminas žymi realų esinį, tai tokio esinio buvimas yra prieštaravimas, nes jis turėtų būti ne tik jokių dalių neturintis esinys, bet begalinio kreivumo erdvėlaikio supamas esinys. Tačiau ką reiškia „begalinis kreivumas“? Atrodo, kad reiškia bet kokio kreivumo neigimą, o drauge su juo ir erdvėlaikio neigimą.

Iškeldami šiuos klausimus mes peržengiame dialogo tarp viduramžių mąs-

tytojų temos ribas ir paliečiame šiuolaikinio mokslo problematiką jos sąsajoje su viduramžių metafizikos klausimais.

Išsamesniam šių dalykų nagrinėjimui reikėtų skirti atskirą straipsnį, o gal net straipsnių rinkinį.

Literatūra ir nuorodos

- ¹⁴ Saliamonas ibn Gabirolis. Gyvenimo šaltinis. Iš anglų kalbos vertė A. Degutis // *Filosofijos istorijos chrestomatija: Viduramžiai*. – Vilnius: Mintis, 1980, p. 272.
- ¹⁵ Tomas Akvinietis. *Apie pasaulio sukūrimą ir blogio priežastį*. – Vilnius: Logos, 2007, p. 73.
- ¹⁶ Saliamonas ibn Gabirolis. Gyvenimo šaltinis, p. 272.
- ¹⁷ Albertus Magnus. *Summa*, I, Tr. xiii; Q. liv, Vol. XXXI, p. 551 of Bosquet ed., Paris, 1895.
- ¹⁸ Tomas Akvinietis. *Apie pasaulio sukūrimą ir blogio priežastį*. – Vilnius: Logos, 2007, p. 81.
- ¹⁹ Ten pat, p. 37.
- ²⁰ Ten pat, p. 121–125.
- ²¹ Žr.: Martin Luther. *Thesen zur Promotiondisput von P. Hegemon* (1545) (Weimarer Ausgabe 39/2, 340).
- ²² Tomas Akvinietis. *Apie pasaulio sukūrimą ir blogio priežastį*, p. 53.
- ²³ Ten pat, p. 51.
- ²⁴ Ten pat, p. 55.
- ²⁵ Išsamiau apie Trejybės prigimtį ir moteriškumą žr.: Carl Gustav Jung. *Psichologija ir religija*. Iš anglų kalbos vertė R. Drazdauskienė. – Vilnius: Aidai, 1998, p. 72–76; *Ajonas*. Iš vokiečių kalbos vertė K. Seibutis // Carl Gustav Jung. *Psichoanalizė ir filosofija*. – Vilnius: Pradai, 1999, p. 238–292.
- ²⁶ *Sed tertius error fuit David de Dinanto, qui stultissime possuit Deum esse materiam primam* – O trečiąją klaidą darė Dovydas iš Dinanto, kvailiausiai teigdamas, kad Dievas yra pirmoji materija (S. Th. I, q.3 a.8 in c.).
- ²⁷ Aristotelis. Apie sielą. Iš graikų kalbos vertė V. Sezemanas // Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 389.
- ²⁸ Tomas Akvinietis. Apie esinį ir esmę // Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*. – Vilnius: Logos, 2000, p. 29.
- ²⁹ Atrodo, kad šitai teigdamas Akvinietis remiasi ne Platono darbais, o neoplatonikų Nemesijo ir Proklo liudijimais.
- ³⁰ Tomas Akvinietis. Apie atskirtąsias substancijas // *Logos*, 2007, Nr. 53, p. 97.
- ³¹ Ten pat.
- ³² Ten pat, p. 98.
- ³³ Aristotle. *Metaphysica*, I, 6, 987b 11.
- ³⁴ Aristotle. *Metaphysica*, I, 9, 991a 20.
- ³⁵ Ten pat, 992a 27.
- ³⁶ „Jis mąsto apie tai, kas dieviškiausia ir vertingiausia ir nekinta <...> Todėl dieviškasis mąstymas būtinai mąsto tik save patį, nes jis yra visų puikiausias daiktas, ir jo mąstymas yra mąstymas apie mąstymą.“ Aristotle. *Metaphysica*. XII, 9, 1074b25–35.
- ³⁷ Žr.: Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in Medieval Ages*. – London: Sheed and Ward, 1989, p. 227.
- ³⁸ Žr. išnašą nr. 21. To kelio svarbą Akvinietis atskleidžia pateikdamas jį kaip pirmąjį būdą Dievo buvimui įrodyti. Žr.: Tomas Akvinietis. *Suma prieš pagonis*, pirmoji knyga. – Vilnius: Logos, 1999, p. 41; S. Th. I, q.2 a.3 in c.
- ³⁹ S. Th. I, q.2 a.2 arg.3.
- ⁴⁰ Saliamonas ibn Gabirolis. Gyvenimo šaltinis. Iš anglų kalbos vertė A. Degutis // *Filosofijos istorijos chrestomatija: Viduramžiai*. – Vilnius: Mintis, 1980, p. 282.
- ⁴¹ Ten pat, p. 282–283.
- ⁴² „Tikslo priežastis yra tikslas, ne toks tikslas, kuris yra dėl ko nors kito, bet toks, dėl kurio yra visi kiti; jeigu tokia galutinė riba egzistuoja, tai siekimo procesas nebus begalinis; bet jeigu tokios ribos nėra, tai nebus ir tikslo priežasties, bet tie, kurie teigia begalines sekas, pašalina Gėrį anksčiau, negu apie jį sužino (tačiau niekas nepradėtų veikti, jeigu nesitikėtų pasiekti tos veiklos ribą); ir pasaulyje nebūtų proto; protingas žmogus visada veikia siekdamas kokio nors tikslo, kuris yra veiklos riba; juk tikslas yra riba.“ Aristotle. *Metaphysica*. II, 2, 994b 8–16.
- ⁴³ Aristotle. *Metaphysica*. XII, 7, 1072a 27.
- ⁴⁴ Saliamonas ibn Gabirolis. Gyvenimo šaltinis, p. 273.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 283.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 276.
- ⁴⁶ Ten pat.